DEILISKRÁNING Í LANDI SALTVÍKUR Á KJALARNESI

ELÍN ÓSK HREIÐARSDÓTTIR

FORNLEIFASTOFNUN ÍSLANDS

REYKJAVÍK 2020

FS824-20461

Ljósmynd á forsíðu er tekin með dróna. Á henni er horft austur yfir fjárhús GK-288:026 og yfir hluta af deiliskipulagsreit.
Ljósmynd: Elín Ósk Hreiðarsdóttir

©2020

FORNLEIFASTOFNUN ÍSLANDS SES
BÁRUGÖTU 3
101 REYKJAVÍK

SÍMI: 551 1033
NETFANG: fsi@fornleif.is
VEFSÍÐA: www.fornleif.is

EFNISYFIRLIT

1. INNGANGUR **5**

2. SAGA FORNLEIFASKRÁNINGAR OG LÖGGJÖF **7**

3. AÐFERÐIR VIÐ FORNLEIFASKRÁNINGU **9**

4. FORNLEIFASKRÁ **11**

5. SAMANTEKT UM SÖGU SVÆÐIS OG FORNLEIFAR **17**

Viðauki

Minjakort

Samantekt

Skýrsla þessi fjallar um skráningu fornminja innan marka deiliskipulagsreits C í landi Saltvíkur á Kjalarnesi þar sem fyrirhugaðar eru byggingaframkvæmdir í tengslum við kjötvinnslu.

Tvíbýli var um langt skeið í Saltvík en landbrot ógnaði þar lengst af byggðinni og var gamla bæjarstæði jarðarinnar fært fjórum sinnum undan sjávarágangi á fyrri öldum. Árið 1912 fer austari Saltvíkurbærinn í eyði en áfram var búið á vestari bænum allt fram á 7. áratug 20. aldar þegar búskapur lagðist af og Reykjavíkurborg keypti jörðina. Frá 1997 hefur verið rekin þar kjötvinnsla og nú er fyrirhuguð stækkun hennar og byggingaframkvæmdir því tengdar áætlaðar á svæðinu.

Deiliskipulagsreitur C er um 25.500 m2 að stærð. Hann er skammt norðan gömlu heimatúna Saltvíkur og fast við heimreiðina að húsunum í Saltvík. Deiliskráning fornminja var unnin innan reitsins seint í nóvember 2020. Við fornleifaskráningu fannst fjárhústóft (GK-288:026 01) á svæðinu og skammt sunnan hennar hleðsla eða garðlag (GK-288:026 02) sem líklegast er annað hvort leifar af óverulegum garði eða undirhleðsla undir girðingu. Ekki reyndust aðrar yfirborðsminjar innan úttektarsvæðis. Á svæðinu höfðu þegar verið teknar könnunarholur á nokkrum stöðum þegar fornleifafræðingur gekk um svæðið og hafði einn skurðanna verið grafinn í og út frá gafli fjárhúsanna og skemmt þau nokkuð.

Efnisorð

Fornleifaskráning, deiliskráning, fjárhús, Saltvík, Kjalarnes

Summary

This report presents the findings and conclusions of a detailed survey carried out within a 25.500 m2 plot belonging to the property of Saltvík, in Kjalarnes. Historically Saltvík used to have two farms located on the shoreline close to each other and they were often threatened and relocated due of sea erosion. In 1912 the easternmost farm was abandoned. The other farm was lived on until the 1970's when Reykjavík city bought the land and used it for various purposes until the late 1990's when it was sold again. Since then it has mainly been operated for meat processing.

The surveying was done on behalf of the landowners that plan to build more houses for the meat processing factory in the area. The plot in question is a flat area outside the homefield of the old farm. Within it a single sheep house ruin was surveyed but to the south of it was a small boundary. No further archaeological remains were found within the area.

Keywords

Archaeology, detailed survey, sheep house ruins, Saltvík, Kjalarnes

1. Inngangur

Síðla í nóvember 2020 hafði Atli Jóhann Guðbjörnsson starfsmaður TAG teiknistofu samband við Fornleifastofnun Íslands ses og fór þess á leit fyrir hönd landeigenda reits C í Saltvík á Kjalarnesi, að stofnunin tæki að sér deiliskráningu fornleifa innan marka deiliskipulagsreits á svæðinu. Úttektarsvæðið er um 25.500 m2 stórt og nær yfir flatlendi norðan gömlu heimatúnanna í Vestari Saltvík. Í Saltvík var tvíbýlt fram til 1912 og búið allt til 1963 þegar Reykjavíkurborg keypti jörðina. Síðan þá hefur jörðin verið nýtt fyrir margvísleg starfsemi. Sumarbúðir fyrir börn voru reknar þar um skeið og var jörðin um tíma rekin af Æskulýðsráði. Árið 1997 var jörðin seld og þar er nú kjötvinnsla og hænsnabú. Deiliskráningin sem unnin var á svæðinu í nóvemerlok 2020 var gerð í tengslum við hugmyndir um frekari uppbyggingu eggjaframleiðslu á svæðinu og er ætlar fyrirtækið Stjörnuegg að reisa þar 2200 m2 varphús.

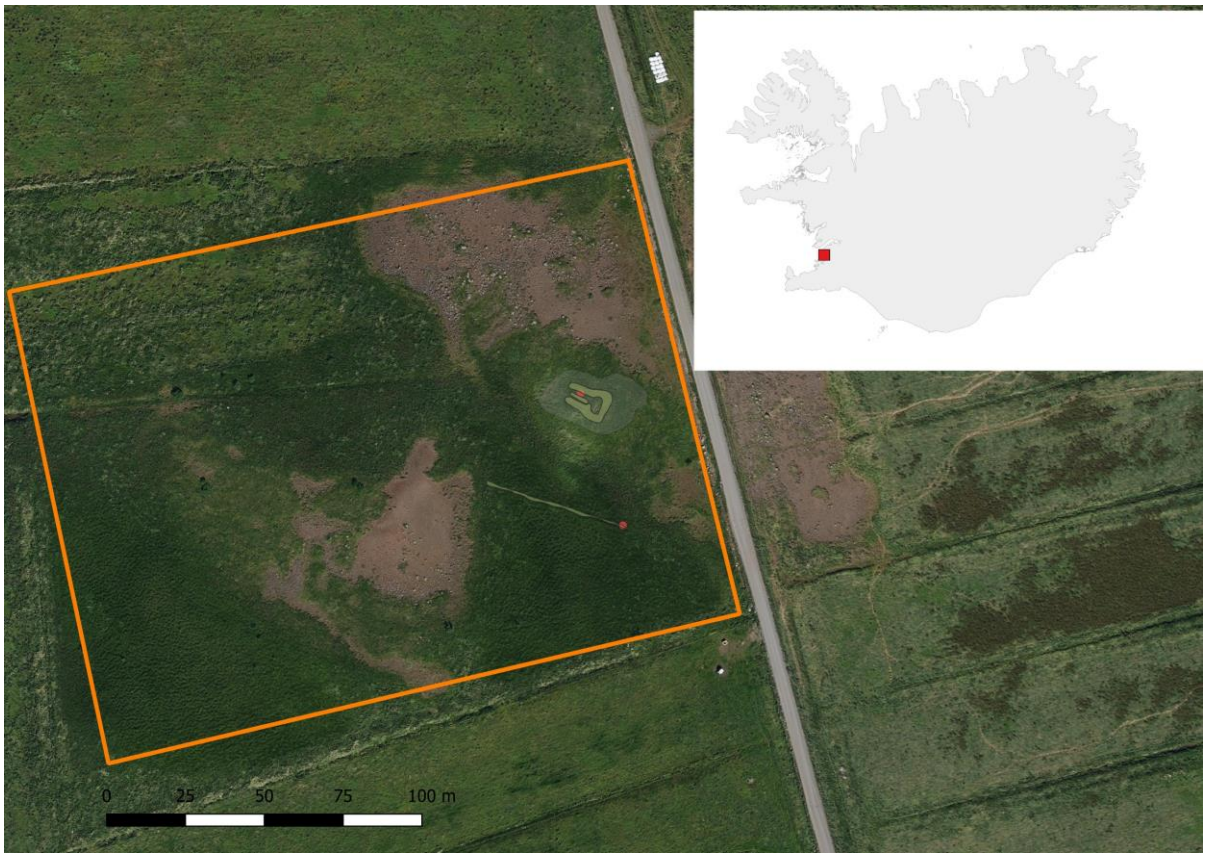

Úttektarsvæðið merkt inn á Íslandskort sem rauður punktur á innfellda Íslandskortinu en mörk deiliskipulagssvæðis eru merkt inn á loftmynd frá Loftmyndum ehf.

Áður en deiliskráning hófst veturinn 2020 hafði Borgarsögusafn aðalskráð hluta af fornminjum á jörðinni. Sú skráning er óútgefin en Borgarsögusafn veitti góðfúslegt leyfi til að nota skráningargögnin við yfirferðina til hagræðis og samanburðar.[1] Eru Borgarsögusafni færðar kærar

[1] Óútgefin skráningargögn frá Borgarsögusafni Reykjavíkur.

þakkir fyrir veitta aðstoð. Að þessu sinni var úttektarreiturinn deiliskráður, gengið var um svæðið kerfisbundið í leit að fornleifum og allar minjar uppmældar.[2]

Áður en skráning hófst var farið yfir tiltækar heimildir um Saltvík ásamt loftmyndum. Við vettvangsúttekt var farið kerfisbundið um allt svæðið og leitað að minjum, hvort sem heimildir voru um minjar eða ekki. Sýnilegar fornleifar voru auk þess mældar upp. Um skráningu og úrvinnslu sá Elín Ósk Hreiðarsdóttir sem tók einnig drónamyndir af svæðinu.

Skýrsla þessi er byggð upp á svipaðan hátt og aðrar deiliskráningarskýrslur Fornleifastofnunar. Í öðrum kafla er að finna stutt yfirlit um löggjöf um minjavernd. Í þriðja kafla er fjallað um þá aðferðafræði sem notuð var við úttektina og í þeim fjórða er svo að finna sjálfa fornleifaskráninguna. Í henni eru upplýsingar um þekktar minjar innan deiliskipulagsreitsins. Í fimmta kafla skýrslunnar er samantekt um sögu svæðis innan deiliskipulagsmarka og helstu niðurstöður úttektarinnar. Aftast í skýrslunni er að finna heimildaskrá og kort sem sýna rannsóknarsvæðið og þær fornleifar sem reyndust innan þess.

[2] Elín Ósk Hreiðarsdóttir. 2002.

2. Saga fornleifaskráningar og löggjöf

Hátt á aðra öld er liðið síðan skráning fornleifa hófst á Íslandi en þó er enn langt í land að til sé heildstæð skrá um fornleifar á landinu. Á síðustu áratugum 19. aldar voru margir minjastaðir kannaðir á vegum Hins íslenzka fornleifafélags, einkum staðir sem á einn eða annan hátt tengdust fornsögum og sögu þjóðveldisins. Eftir aldamótin 1900 dró úr fornleifakönnun á vegum félagsins og var þráðurinn ekki tekinn upp að nýju fyrr en um og eftir 1980.

Skoðanir manna á því hvað teljast fornleifar hafa breyst mikið á þessum tíma. Byggingar sem voru hversdagslegar fyrir hundrað árum eru nú orðnar minjar um horfna lífshætti. Skilningur hefur vaknað á nauðsyn þess að skrá upplýsingar um slíkar minjar og vernda þær fáu sem eftir eru fyrir komandi kynslóðir. Nauðsynlegra upplýsinga um gerð og ástand fornleifa er aðeins hægt að afla með vettvangsathugun og við það er venjulega átt með hugtakinu fornleifaskráning (ýmist aðal- eða deiliskráning). Til þess að vettvangsathugun komi að fullu gagni verður þó fyrst að taka saman ýmsar upplýsingar, bæði skriflegar og munnlegar, sem vísa á minjastaði og geta gefið vísbendingar um hlutverk mannvirkjaleifanna (svæðisskráning).

Á undanförnum árum hafa verið gerðar breytingar á löggjöf um verndun fornleifa og hefur eftirlit með framkvæmd laganna verið aukið. Samkvæmt 3. grein laga um menningarminjar (nr. 80, 2012), eru allar fornleifar á Íslandi friðhelgar: „Fornleifum, [...] jafnt þeim sem eru friðlýstar sem þjóðminjar og þeim sem njóta friðunar í krafti aldurs, má enginn, hvorki landeigandi, ábúandi, framkvæmdaraðili né nokkur annar, spilla, granda eða breyta, hylja, laga, aflaga eða flytja úr stað […].“ Er þessi fornleifakönnun í anda markmiða sem sett hafa verið með þessari löggjöf. Mat á áhrifum framkvæmda á fornleifar gerir kröfur um fjölþætta athugun á heimildum og vettvangsrannsókn enda er skilgreining á fornleifum í þjóðminjalögum víðtæk. Fornleifar teljast hvers kyns mannvistarleifar, á landi, í jörðu, í jökli, sjó eða vatni, sem menn hafa gert eða mannaverk eru á og eru 100 ára og eldri, svo sem:

a. búsetulandslag, skrúðgarðar og kirkjugarðar, byggðaleifar, bæjarstæði og bæjarleifar ásamt tilheyrandi leifum mannvirkja og öskuhauga, húsaleifar hvers kyns, svo sem leifar kirkna, bænhúsa, klaustra, þingstaða og búða, leifar af verbúðum, naustum og verslunarstöðum og byggðaleifar í hellum og skútum,

b. vinnustaðir þar sem aflað var fanga, svo sem leifar af seljum, verstöðvum, bólum, mógröfum, kolagröfum og rauðablæstri,

c. tún- og akurgerði, leifar rétta, áveitumannvirki og aðrar ræktunarminjar, svo og leifar eftir veiðar til sjávar og sveita,

d. vegir og götur, leifar af stíflum, leifar af brúm og öðrum samgöngumannvirkjum, vöð, varir, leifar hafnarmannvirkja og bátalægi, slippir, ferjustaðir, kláfar, vörður og önnur vega- og siglingamerki ásamt kennileitum þeirra,

e. virki og skansar og leifar af öðrum varnarmannvirkjum,

f. þingstaðir, meintir hörgar, hof og vé, brunnar, uppsprettur, álagablettir og aðrir staðir og kennileiti sem tengjast siðum, venjum, þjóðtrú eða þjóðsagnahefð,

g. áletranir, myndir eða önnur verksummerki af manna völdum í hellum eða skútum, á klettum, klöppum eða jarðföstum steinum og minningarmörk í kirkjugörðum,

h. haugar, dysjar og aðrir greftrunarstaðir úr heiðnum eða kristnum sið,

i. skipsflök eða hlutar þeirra.

Minjar 100 ára og eldri teljast til fornleifa, en heimilt er þó að friðlýsa yngri minjar.

Það er skýrt af þessari skilgreiningu að fornleifar eru ekki aðeins öll mannvirki heldur einnig staðir sem á einn eða annan hátt tengjast menningu og atvinnuvegum, hvort heldur sem er vöð eða álagablettir. Þessari skilgreiningu er fylgt við hefðbundna fornleifaskráningu.

Ef nauðsynlegt er talið að spilla fornleifum eða hylja þær, þarf að leita heimildar Minjastofnunar Íslands.

3. Aðferðir við fornleifaskráningu

Í skráningarkerfi Fornleifastofnunar hefur hver sýsla skammstafað heiti (ÁR, SÞ o.s.frv.) og hver jörð hefur þriggja stafa númer. Miðað er við jarðaskiptingu eins og hún kemur fyrir í Jarðatali Johnsens frá 1847 og byggir tölusetning jarðanna á því. Skipting jarða um miðja 19. öld ræður ekki aðeins númerum í skránni heldur er miðað við hana þegar ákvarðað er hvaða jörð ákveðnir minjastaðir tilheyra. Hverjum minjastað er gefin kennitala sem er þriggja stafa númer sem hengt er við sýslutákn og jarðarnúmer (dæmi: GK-288:001). Þær minjar sem skráðar voru innan deiliskipulagsreits eru allar í landi Saltvíkur (GK-288).

Í skránni fær hver minjastaður eina efnisgrein og er framsetning upplýsinganna stöðluð. Í fyrstu línu hverrar greinar eru grunnupplýsingar; auðkennisnúmer, sérheiti, tegund, hlutverk og hnattstaða. Á eftir auðkennisnúmeri kemur sérheiti hennar ef eitthvert er og síðan tegund. Með tegundarflokkun er leitast við að skilgreina hvers eðlis fornleifin er, þ.e. hvort um er að ræða mannvirki af einhverju tagi sem enn sést, og þá hverskyns (t.d. tóft, garðlag eða varða), mannvirki sem vitað er um en er horfið (heimild, örnefni) eða fornleif sem ekki hefur verið mannvirki (álagablettur, sögustaður eða vað). Allir fornleifastaðir eru greindir til tegundar en hlutverk þeirra er ekki alltaf hægt að ákvarða.

Á eftir hlutverki kemur hnattstaða minjastaðarins. Mæling hnattstöðu er gerð með GPS staðsetningartækjum af gerðinni Trimble Geoexplorer 6000 (ISN93) og er annars vegar mældur punktur með kennitölu í miðju hvers minjastaðar og hins vegar voru allir minjastaðir uppmældir. Samkvæmt lögum hafa allar fornleifar 15 m friðhelgað svæði frá ystu mörkum minjastaðarins en friðlýstar fornleifar 100 m friðhelgi. Þar sem getur um „heimild um...“ t.d. útihús, þá er átt við að eingöngu eru til heimildir um staðinn en minjar hafa ekki fundist á vettvangi við skrásetningu. Þótt engar minjar hafi fundist, er engu að síður tekin hnattstaða staðarins ef unnt hefur verið að ákvarða hann á grundvelli fyrirliggjandi upplýsinga með 50 metra fráviki eða minna.

Í annarri línu hefst lýsing minjastaðar oftast á tilvitnun í fyrirliggjandi heimildir en síðan er staðsetningu hans lýst. Þar á eftir kemur oft lýsing á aðstæðum og síðast lýsing á mannvirkinu sjálfu ásamt öðrum upplýsingum sem við eiga.

Í næstsíðustu línu er lagt mat á þá hættu sem minjastaðurinn kann að vera í. Á vettvangi var notast við þá vinnureglu að skilgreina fundnar minjar innan marka áhrifasvæðis í „stórhættu vegna framkvæmda“. Rétt er að geta þess að í hættumati er ekki fólgið neins konar mat á gildi minjastaða og innan framkvæmdasvæða er gjarnan hægt að grípa til aðgerða sem tryggja varðveislu minjanna.

Í síðustu línu er getið heimilda ef einhverjar eru, oft með skammstöfunum, en úr þeim er leyst í heimildaskrá aftast í skýrslunni.

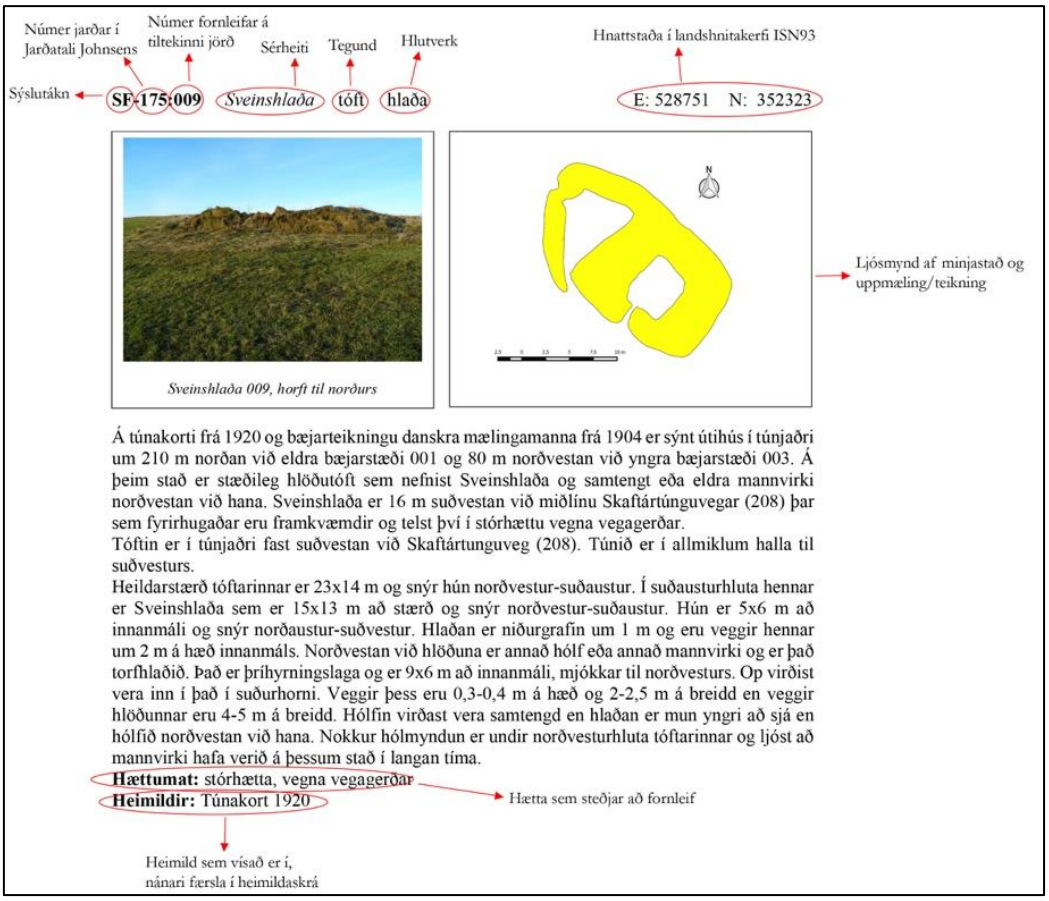

Skýringarmynd. Dæmi um skráningu á minjastað.

4. Fornleifaskrá

GK-288 Saltvík

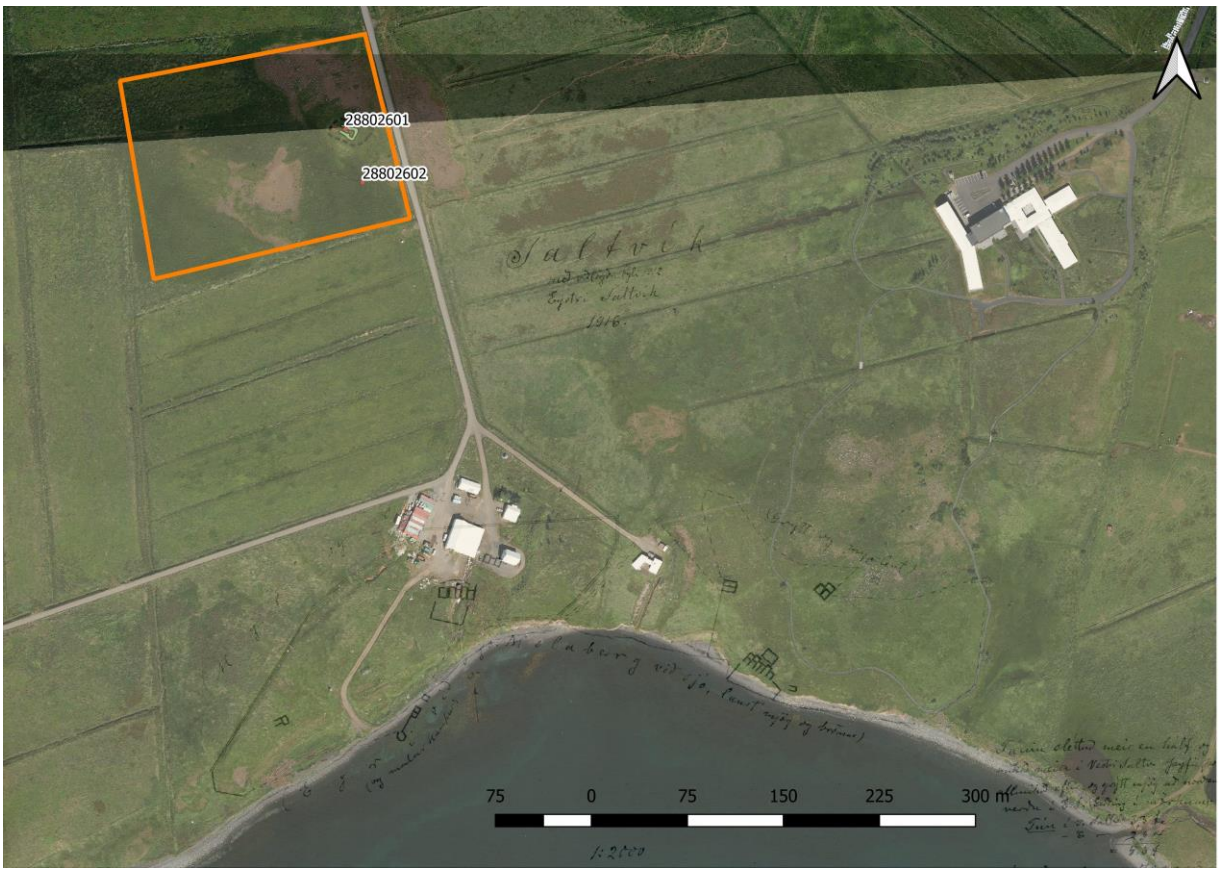

Kort sem sýnir túnakort í Saltvík upprétt ofan á loftmynd af svæðinu og afstöðu deiliskipulagsreitar C miðað við túnið Túnakort: Þjóðskjalasafn Íslands, loftmynd: Loftmyndir ehf.

Sögulegt ágrip

1395: Jarðarinnar Saltvíkur er getið í skrá Viðeyjarklausturs um kvikfé og leigumál á jörðum Viðeyjar. Þá átti klaustrið eitt hundrað í Saltvík. DI III, 598.

1547-1551: Saltvíkur er getið í fógetareikningum. DI XII, 108, 135, 150, 170 og 396.

1569: Í reikningi Vigfúsar Jónssonar sýslumanns á Kjalarnesi kemur fram að Ólafur (án föðurnafns) ábúandi Saltvíkur galt tvo fjórðunga í tíund. DI XV, 341.

1703: Konungseign, jarðadýrleiki óviss, JÁM, III, 348.

1703: Hafði Jón Eyjólfsson sýslumaður umboð hennar. Á þeim tíma voru ábúendur tveir og landskuldin sem var eitt hundrað greiddist fiski. Leigukúgildi jarðarinnar voru fjögur og deildust jafnt milli ábúenda. Leigan skyldi greiðast heim til umboðsmanns í smjöri. Jörðin gat fóðrað fimm kýr, einn hest og tíu lömb. Ábúendur ráku geldnaut og geldfé frítt upp til Mosfellsheiðar að Hvannavöllum.

1847: Í Jarðatali Johnssens 1847 er jörðin metin á 20 hdr. JJ, 97

Túnakort 1916: "Tún sléttuð meir en hálft og mikið meira í Vestri Saltvík þýfi þó allmikið eftir, og grýtt mjög að norðanverðu í E.S. (Eystri Saltvík). (Girðing í mörkunum). Tún í V. Saltv. 3.3 fe, E. 2,0 = 5.3 f. Kálgarðar 400 + 300 = 700 m2."

1703: "Torfrista og stúnga lakleg og til til reiðingsskurðar að þrotum komin, so annarsstaðar þarf nú að fá. Mótak til eldiviðar bjarglet. Fjörugrasatekja lítil. Rekavon lítil. Sölvafjara lítil. Skelfiskfjara brúklega til beitu. Hrognkelsafjara nokkur. Heimræði allt árið um kring, en þó hefur hjer aldrei verstað verið fyrir skip nje sjófólk aðkomandi. Túnin meingrýtt, þýfð og uppblásin, brýtur sjór árlega, og hefur bærinn undan þeim þrisvar færður verið og nú þar að komið að í fjórða sinn færa þurfi. Engjar nær öngvar. Hætt er bæði vetur og sumar að kvikje hrapi fyrir sjávarbjört. Við flæðum þarf stórrar gæslu. Stórviðrasamt ut supra" JÁM III, 348-349

Fasteignamat 1916: Eigandi er Eiríkur Briem prófessor í Reykjavík en ábúandi Þórður Ásgrímsson. Í Fasteignamati kemur fram að tún liggi fyrir sjávarrofi að hluta, að vatnsból jarðarinnar sé illt og erfitt. Þar segir ennfremur "Land er grösugt, mýrar og vellismóar, flatlendi (á Brimnesi), hagasamt og útigangur hrossum og sauðum. Fjörubeit, en nokkuð flæðihætt. Hrognkelsaveiði oftast góð og stutt að sjó." Þá er áhöfn talin "6 í fjósi, 8 hross, 90 kindur."

"Býlin voru tvö allt til ársins 1912. Eftir það er ekki búið á Vestur-Saltvík og jörðin ein heild þaðan í frá" Kjalnesingar, 328.

"Bæirnir stóðu á flatneskju við vík þá, er heitir Saltvík og dregur bærinn nafn sitt af víkinni […] Vestur af Saltvík gengur fram Nes mikið, sem heitir Brimnes. Þar eru hamrar í sjó fram á alla vegu og nesið mjög grýtt fremst. Brimnesið markar Hofsvíkina að sunnan. Allt land jarðarinnar er mjög láglent, en mýrar löngu ræstar og orðnar að túni." Kjalnesingar, 328 "Stórbú var rekið í Saltvík í tíð Stefáns Thorarensen, lyfsala í Reykjavík. Ræktun var mikil, einnig byggingar, þó mest fjós og heygeymslur, hlöður og votheysturnar/gryfjur. Síðan Reykjavíkurborg keypti jörðina hefur hún verið á vegum Æskulýðsráðs borgarinnar og byggingar nýttar til ýmsa sumarstarfsemi á þess vegum. Tún voru leigð til slægna. Nú hefur lögreglan í Reykjavík jörðina til kennslu og æfinga" Kjalnesingabók, 329

GK-288:026 fjarhústóft + garðlag 363962 415470

"Þar vestur af í túninu er stykki sem heitir Lambhúshali. Þar stóð lambhúsið," segir í örnefnaskrá. Tóft er innan byggingareits C, um 25 m vestan við veginn heim að Saltvík og um 360 m norðan við bæjarstæði vestari Saltvíkurbæjarins 001. Samkvæmt óútgefinni fornleifaskrá Borgarsögusafns er tóftin af Lambhúsinu sem getið er í örnefnaskrá og er hún skráð númer 288-12 í grunni Borgarsögusafns. Skammt sunnan við tóftina 01 er garðlag, hugsanlega undan girðingu sem einnig var skráð undir þessu númeri (GK-288:026 02).

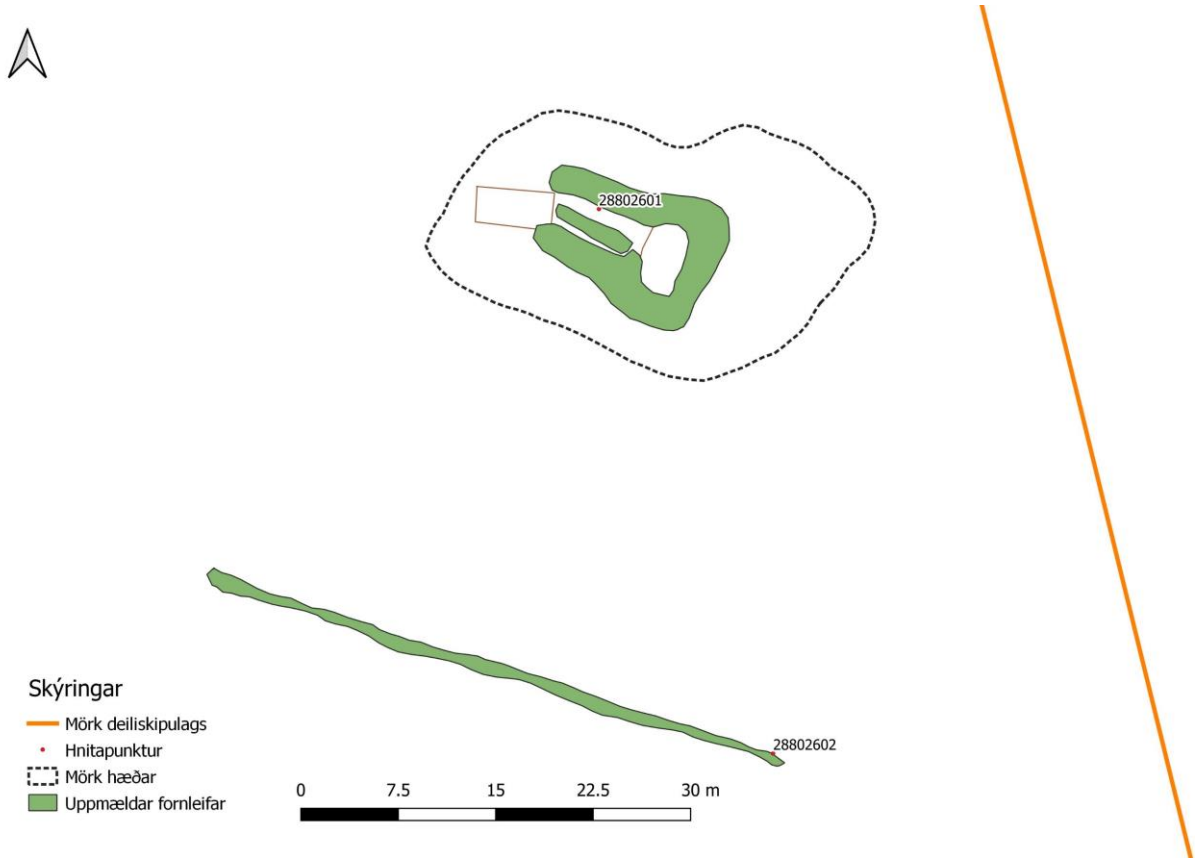

Fjárhús GK-288:026 01 og garðlag 02. Vestan við fjárhúsið eru sýnd gróflega áætluð mörk skurðar sem tekinn hefur verið á svæðinu, væntanlega vegna jarðvegskönnunar

Tóftin er á talsverðu flatlendi sem ræst var fram á 20. öld. Gróðurhulan er þunn og víða rofin og eru uppblástursflákar bæði NNA og SSV við tóftina. Sjálf er tóftin á lágri hæð í flatanum og er hún grasgefin.

Fjárhústóftin 01 er á *Lambhúshala* sem bendir til að hún eða forrennari hennar hafi verið lambhús. Um 27 m sunnan við tóftina er óveruleg hleðsla 02. Sjálf tóftin er á lágum hól eða hæð sem hugsanlegt er að gæti verið uppsöfnun að hluta. Hún er 30 x 20 m stór og snýr h.u.b. austur-vestur. Tóftin er á kafi í sinu. Hún snýr eins og sjálf hæðin (strangt til tekið ASA-VSV) og er um 15 x 10.5 m stór. Hún skiptist í tvö hólf. Vestar eru sjálf fjárhúsin sem snúa eins og tóftin en austar er hlaða

Fjárhús GK-288:026 01 og garðlag 02 (til hægri). Á mynd til vinstri er horft yfir skurðinn sem tekinn hefur verið í vesturenda tóftar og yfir veggi og garða fjárhússins. Á mynd til hægri er horft yfir garðlag 02 til vesturs.

Fjárhús GK-288:026 01. Á myndinni sést skurðurinn og uppkastið úr honum vel en horft til austurs

sem snýr þvert á þau. Fjárhúsin eru 6-7 x 3-3.5 m að innanmáli og eftir þeim endilöngum gengur garði sem er 0.1-0.2 m á hæð og 1.2 m á breidd) og er mikið af grjóti í honum. Veggir fjárhúsanna eru mest 0.6-0.7 m á hæð en eru víða lægri eða 0.4-0.5 m. Þeir eru talsvert hrundir og yfirgrónir af sinu þannig að ekki sést lengur í mikið af því grjóti sem greinilega hefur verið í hleðslunni. Ekki er veggur milli fjárhúsa og hlöðu en hlaðan er niðurgrafin og a.m.k. 1 m dýpri en fjárhúsin. Hlaðan er 4-5 x 3 m að innanmáli. Í botni henni er víðast hvar mosavaxin grjótdreif en veggir eru algrónir. Dýpt hlöðunnar frá botni og upp á veggjarbrún er allt að 1.3 m en hæð ytri brúnar er 0.4-0.6 m. Erfitt er að ráða í aldur húsanna en líklegast virðist að þau ummerki sem sjást á yfirborði séu frá 18.-19. öld. Við undirbúning byggingaframkvæmda á deiliskipulagsreit hefur tóftin orðið fyrir skemmdum. Stór skurður hefur verið grafinn í vesturenda hennar og til vesturs frá vesturveggnum. Skurðurinn er á að giska 6 x 3 stór en allt að 1.8 m á dýpt. Hann hefur skemmt vesturenda tóftarinnar þar sem grafið hefur verið inn í hana. Erfitt er að ákvarða hversu stór hluti tóftarinnar hefur verið skemmdur en líklegast er það á bilinu 0.5-1.5 m. Hafi verið vesturveggur á tóftinni hefur hann horfið í umrótinu. Uppmokstri úr skurðinum hefur einnig verið hrúgað yfir tóftina að hluta.

Borgarsögusafn skráði staðinn undir númerinu 288-12 fyrir nokkrum árum (óútgefin skráningingargögn) og virðast þá grjóthleðslur hafa verið betur sýnilegar í fjárhúsunum en þær eru nú og sjáust þá allt að 6 hleðslulög.

Um 27 m sunnan við tóft 01 liggur ógreinileg hleðsla eða garðlag 02 (hnit 363976, 415428). Hún sést fyrst um 40 m norðvestan við veginn að Saltvík og liggur í tæpa 50 m NNV-SSA þar til hún endar við rof sem þar er. Ekki er ljóst hvort framhald hennar hefur legið til NNV eða hvort hún hefur beygt á þessum slóðum. Af loftmynd af svæðinu sem tekin er 1975 virðist mega sjá ójóst framhald sunnan við veginn en það virðist fljótlega fjara út og er í raun of óskýrt til að hægt sé að fullyrða um þetta. Garðlagið er sem fyrr segir tæplega 50 m langt. Hægt er að sjá móta fyrir þúfnaröð í línu í móanum. Það er mest 1,5-1.7 m á breidd en víða mjórra eða um 1 m á breidd en 0.1-0.2 m á hæð. Engar grjóthleðslur sjást í garðinum. Ekki er ólíklegt að þarna hafi einfaldlega verið girðing og gæti verið að ummerkin séu frá fyrri hluta 20. aldar þótt þau gætu líka verið eldri.

Hættumat: stórhætta, vegna framkvæmda

Heimildir: Ö-Saltvík, 1, Borgarsögusafn, óútgefin skráningargögn minjastaður 288-12.

5. Samantekt um sögu svæðis og fornleifar innan deiliskipulagsreits

Saltvíkurbæirnir stóðu báðir niður við sjó á flatlendi við stóra vík sem þeir draga nafn sitt af, Saltvík, en vestur af henni er talsvert stórt nes, Brimnes, sem markar Hofsvíkina að sunnan. Landareign Saltvíkur er mjög láglend og var þar áður mýrlent en hefur nú verið ræst fram.[3]

Úttektarsvæði það sem deiliskráð var í Saltvík í nóvemberlok 2020 var 25.500 m2 stórt. Það er skammt norðan við gömlu heimatúnin í Vestari Saltvík. Almennt gildir sú megin regla að dreifing minja er hvað þéttust innan heimatúna á gömlum jörðum en minjum fækkar eftir því sem fjær dregur heimatúninu. Svæðið sem tekið var út 2020 er 200-300 m utan við gamla heimatún vestari Saltvíkur og er því utan marka heimatúna, en er þó ekki ýkja fjarri því svæði þar sem ætla má að mestu umsvifin hafi verið fyrr á tímum. Svæðið er norðan við bílveginn sem liggur niður í Saltvík. Það er í innan við 10 m y.s. og virðist hafa verið flatur en deiglendur mói sem líklega var ræstur fram í kringum miðja 20. öld. Svæðið er smáþýft og sinuvaxið og hallar örlítið vesturs, að sjó. Auk smáþýfis eru stakir víðirunnar hér og þar og njóli og annað illgresi hefur einnig búið um sig á stöku stað. Gróðurhulan á svæðinu er almennt fremur þunn og á köflum uppblásin og sést þar í grýtt moldarbörð. Allt umhverfis eru skurðir sem grafnir hafa verið þegar svæðið var ræst fram og er slíkur skurður einnig innan svæðis. Allra austast á svæðinu eru lág hæð eða hólar og þar leyndust leifar fjárhúsa og garðlag eða undirhleðsla undir girðingu. Ekki fundust aðarar minjar á svæðinu. Lítið er vitað um landnýtingu á þessum slóðum á fyrri öldum en búast má við að svæðið hafi tekið nokkrum breytingum á 20. öld þegar ráðist var í að ræsa það fram. Á fyrri öldum má helst búast við að það hafi nýst fyrir útbeit.

Saga Saltvíkur nær án efa aftur til fyrstu alda byggðar í landinu. Jarðarinnar er hins vegar fyrst getið í skrá Viðeyjarklausturs um kvikfé og leigumál á jörðum Viðeyjar frá árinu 1395 en þá átti klaustrið eitt hundrað í Saltvík.[4] Hennar er annað slagið getið í fornum heimildum og virðist hafa verið meðaljörð lengst af. Hún var konungseign í upphafi 18. aldar[5] og var metin á 20. hdr í um miðja 19. öld[6] sem telst í hóflegu meðallagi á landsvísu. Þegar Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalín er tekin saman í upphafi 18. aldar er kostum jarðarinnar lýst sem frekar takmörkuðum; torfrista og stúnga er þar sögð lakleg og til „reiðingsskurðar að þrotum komin“, fjörugrasatekja, sölvafjara og reikavon er sögð lítil og skelfiskfjara aðeins brúkleg til beitu. Stórviðrasamt er sagt á jörðinni og kvikfé hrapi fyrir sjávarbjörg jafnt vetur sem sumar. Engjar eru engar sagðar á bænum og túnin eru sögð meingrýtt, þýfð og uppblásin og brýtur sjór svo mjög af þeim árlega að bærinn

[3] Kjalnesingar, 328
[4] DI III, 598
[5] JÁM III, 348
[6] JJ, 97

hafi verið fluttur þrisvar og komið sé að því að flytja hann í fjórða sinn. Á móti kemur að á jörðinni er mótak til eldiviðar sagt bjarglegt og hrognkelsafjara nokkur auk þess sem þar er heimræði allt árið um kring sem líklega hefur vegið þungt í því að halda búskap á jörðinni allt fram á 20. öld.[7] Snemma á 20. öld er jörðin komin í eigu Eiríks Briem prófessors í Reykjavík (en ábúandi Þórður

Nokkrar yfirlitsmyndir sem sýna landslag og gróðurfar í Saltvík. Efsta myndin til vinstri nær að hluta yfir úttektarsvæðið

Ásgrímsson) og í Fasteignamati frá 1916 kemur fram að tún liggi fyrir sjávarrofi að hluta, að vatnsból jarðarinnar sé illt og erfitt.[8] Á þessum tíma var stutt síðan Eystri-Saltvík hafði lagst í eyði (árið 1912) og byggðist bærinn ekki aftur eftir það.

Árið 1933 urðu nokkur tímamót í sögu Saltvíkur þegar Stefán Thorarensen, lyfsali í Reykjavík, keypti jörðina og réð sér bústjóra til að sjá um ræktun hennar. Á þeim tíma var jörðin í mikilli niðurníðslu en á næstu árum voru miklar byggingar reistar og tún ræst fram svo að um tíma voru þar 60 mjólkandi kýr og heimatúnin 70 ha.[9] Árið 1967 keypti Reykjavíkurborg jörðina og um tíma var hún rekin á vegum Æskulýðsráðs borgarinnar og byggingar nýttar til sumarstarfsemi á

[7] JÁM III, 348-49
[8] Fasteignamat 1916, undirmat fyrir Saltvík
[9] Morgunblaðið, 7. nóvember 1975, bls. 30

þeirra vegum en tún voru leigð til slægna auk þess sem lögreglan í Reykjavík hafði jörðina á tímabili til kennslu og æfinga.[10] Árið 1997 var jörðin seld og þar er nú eggjabú og kjötvinnsla.

Innan deiliskipulagsreits voru skráðar tvær fornleifar á einum minjastað. Annars vegar var þar greinileg fjárhústóft (GK-288:026 01) og hins vegar óveruleg hleðsla eða garðlag, hugsanlega undirhleðsla undir girðingu (GK-288:026 02). Samkvæmt gögnum frá Borgarsögusafni er tóftin líklega sú sem nefnd er Lambhúsið og stóð á s.k. Lambhúshala vestur af heimatúninu. Hún skiptist upp í fjárhús með garða og hlöðu, lítillega niðurgrafinni austan við. Ekkert er vitað um aldur tóftarinnar. Yfirborðsummerki gætu bent til þess að tóftin væri frá 18.-19. öld en vel má vera að eldri byggingarstig leynist undir yfirborðsminjum.

Þegar svæðið var skráð höfðu þegar verið teknir nokkrir skurðir innan deiliskipulagsreits, líklega í þeim tilgangi að kanna jarðveg og undirlag á svæðinu. Einn þessara skurða hafi verið tekinn beint í vesturgafl tóftarinnar og hefur skemmt hana nokkuð. Skurðurinn er um 1.8 m djúpur um 6-7 x 3 m að stærð. Erfitt er að meta nákvæmlega umfang skemmdanna en líklega var farið 0.5-1.5 m inn í tóftina. Hugsanlega mætti hreinsa snið skurðarins til að lesa í mannvistarlög í jaðri tóftar en þegar svæðið var skráð var talsvert frost og moldarhrun yfir öllum skurðbrúnum auk þess sem talsvert vatn hafði safnast í botn skurðarins. Eins og fram kemur framar í skýrslu er tóftin á lágri hæð í landinu og er hugsanlegt að hluti af henni sé uppsöfnuð mannvistarlög þótt ekki verði um það skorið nema með frekari rannsóknum. Rúmum 20 m sunnan við tóftina fundust ummerki um óverulega hleðslu eða garðlag, hugsanlega aðeins undirhleðslu undir girðingu. Hleðslan var um 50 m löng en hvarf í uppblástur til vesturs og undir rask við veginn til austurs. Á loftmyndum frá 7. áratug 20. aldar virðist hugsalegt að framhald hleðslunnar hafi náð austur fyrir veginn en þó er það ekki fullljóst. Hleðslan er þráðbein og ekki veigamikil og er talið líklegt að hún sé fremur ung, hugsanlega frá lokum 19. aldar eða snemma á 20. öld.

Ljóst er að fáar af fornleifar eru innan byggingarreits C í Saltvík. Þar er þó fjárhústóft og garðlag. Hefur tóftin þegar verið skemmd við undirbúning byggingarframkvæmdanna. Mikilvægt er að tryggja að minjum verði ekki raskað frekar og áfrahaldandi framkvæmdir á svæðinu verði unnar í samvinnu við Minjastofnun Íslands sem getur gefið fyrirmæli og ráðleggingar í þessum efnum og mun skera úr um hvort uppbyggingaráform geti haldið áfram óbreytt og þá með hvaða skilyrðum.

[10] Kjalnesingabók, 329

Heimildaskrá

DI: *Diplomatarium Islandicum eða Íslenskt fornbréfasafn* I–XV. bindi. 1857–1972. Kaupmannahöfn/Reykjavík, Hið íslenzka bókmenntafélag.

JÁM: *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalín III: Gullbringu- og Kjósarsýsla*. 1943. Kaupmannahöfn, [Án útgefanda].

JJ: Johnsen, J. 1847. *Jarðatal á Íslandi*. Kaupmannahöfn: [Án útgefanda].

Lög um menningarminjar 80/2012.

Manntal. Þjóðskjalasafn Íslands: Manntöl. Aðgengilegt á http://manntal.is/ (skoðað nóvember 2020).

Þorsteinn Jónsson. 1998. *Kjalnesingar: Ábúendur og saga Kjalarneshrepps frá 1890*. Reykjavík, Esjuútgáfan og Byggðir og bú ehf.

Óútgefið efni

Fasteignamat 1916–1918: *Gjörðabók fasteignamatsnefndar Kjósarsýslu.* 1916–1918. Reykjavík, Þjóðskjalasafn Íslands.

Óútgefin fornleifaskráning fyrir Saltvík. Borgarsögusafn. Sent með tölvupósti í nóvember 2020.

Túnakort 1916: Túnakort Kjalarneshrepps. 1916. Reykjavík, Þjóðskjalasafn Íslands.

Ö-Saltvík: Örnefnaskrá Saltvíkur. 1967. Svavar Sigmundsson skráði. Reykjavík, Örnefnasafn Stofnunar Árna Magnússonar í íslenskum fræðum.

Loftmynd af svæðinu tekin 11. september 1975, í eigu Landmælinga Íslands. Númer LMI-Kort_D28-D-8192.

Loftmyndir ehf: Loftmynd frá Loftmyndum ehf nóvember 2020.

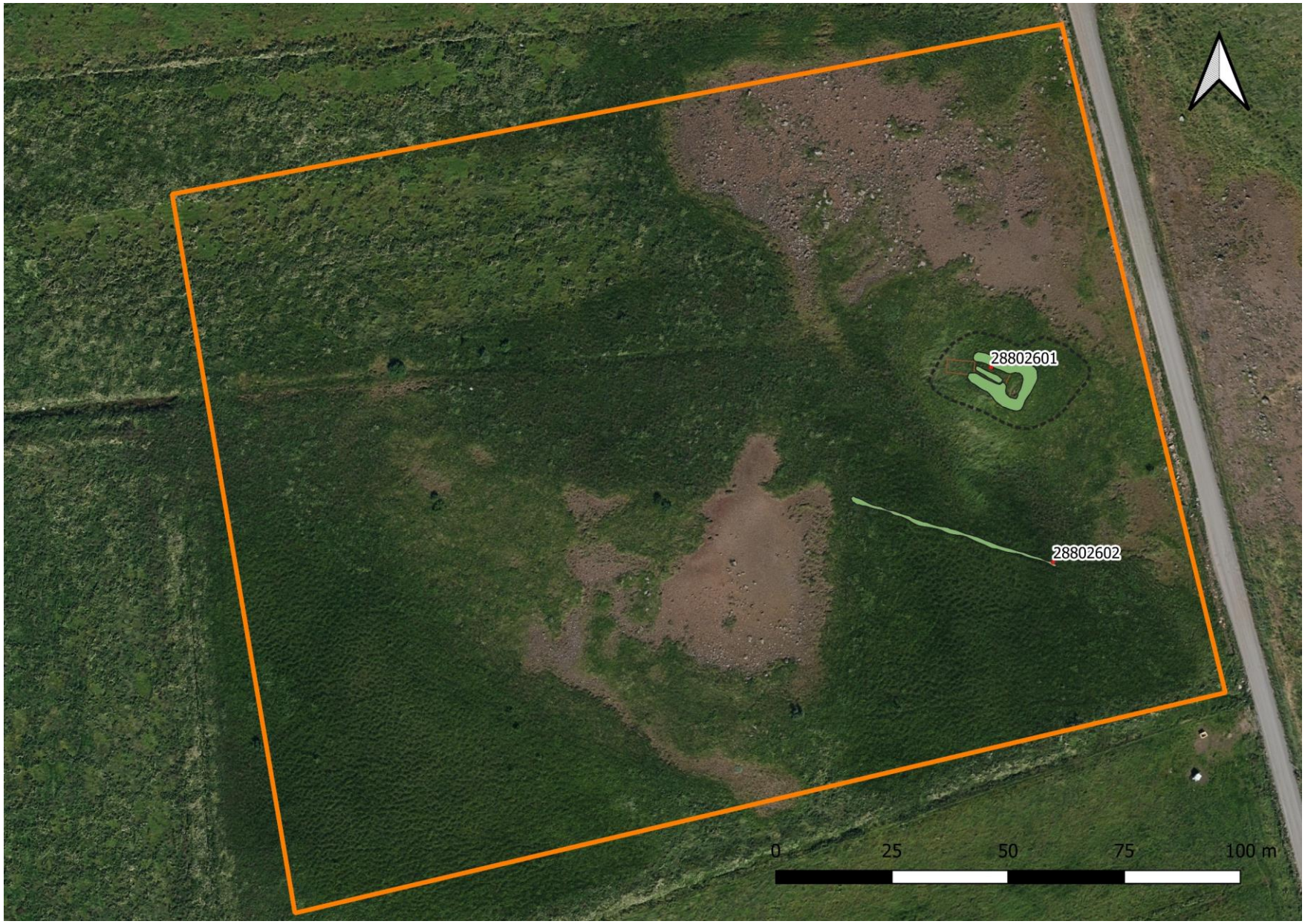

Minjakort: Yfirlitskort sem sýnir minjar á deiliskráningarreitnum. Loftmynd: Loftmyndir ehf.